

“חנך לנער על פי דרכו...” מבט מכיוון חדש־ישן

— א —

שלמה המלך הדריך אותנו ל“חנך לנער על פי דרכו...” (משלי כ”ב, ו) והודיע לנו שרק זו הדרך ואין אחרת. וממנה: “...גם כי יזקין לא יסור ממנה” (שם, שם). וכבר פירש הגר”א על הפסוק הזה והסביר בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים: “כי האדם אי־אפשר לו לשבור דרכו, כלומר מזלו שנולד בו... אבל כשאתה מכריחו נגד טבעו, עתה ישמע לך, מיראתך אותך, אבל אחר כך בעת יסור עולך מעל צוארו יסור מזה, כי אי־אפשר לו לשבור מזלו” (פירוש הגר”א ע”פ משלי כ”ב, ו).

דבריו של הגר”א מבוססים על הגמרא במסכת שבת קנו, ע”א: “האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיד דמא (שופך דמים). אמר רב אשי אי אומנא (מקוץ דם) אי גנבא (שודד)”. דברי הגמרא, המאריכה שם בדוגמאות רבות נוספות, הם בירור ופירוט של דברי החכם באדם שבמשלי. חייבים לדייק ולומר, שאין כוונת הדברים, שגורלו של האדם נחרץ עוד בטרם לידתו, ומשום כך אין הוא יכול לשנותו, וכבר דייק בכך הרמב”ם בהלכות תשובה פרק ה’ הלכה ב-ג: “אל יעברו במחשבתך דבר זה שאומרים טפשי אומות העולם ורוב גולמי בני ישראל שהקב”ה גוזר על האדם מתחלת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כך, אלא ראוי אדם להיות צדיק כמשה רבינו או רשע כירבעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי... שהרשות בידכם וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה, בין טובים בין רעים”.

שלמה המלך וחז”ל אחריו מדריכים אותנו להכרה ברורה שאדם נולד עם כישורים מסוימים ועם נטיות מולדות. את העובדה הזו אין ביכולתו של האדם לשנות, אלא יכול הוא לעצב את דרכו ולעשות שימוש בכישוריו על פי בחירתו החופשית, בצורה הטובה ביותר, רק לאור המציאות הנתונה. וכאן בא הדיוק: “חנך לנער על פי דרכו...” על פי נטייתו המולדת. צריך האדם לממש את תוכן חייו על פי עצמיות נפשו, רוחו ונשמתו. אם כך נוהג הוא — מטיב הוא עם עצמו, חי בשלום ובאיזון נכון עם כוחות נפשו, ומקיים מערכת יחסים תקינה עם העולם הסובב אותו. ואז, “...גם כי יזקין לא יסור ממנה”. כי כאשר מערכת החיים בנויה על פי נטייתה הטבעית היא אינה סרה מן האדם לעולם.

ברור ששתי דרכים לפני האדם למיצוי נטיות נפשו — הטובה והרעה, והבחירה ביזו להכריע לכאן או לכאן. שלמה המלך, חז”ל והגר”א, מבררים לנו שלא משנה מה לבסוף יבחר האדם, בכל מקרה אין הפתעות. שני אופני ההליכה יהיו תמיד על אותה דרך ומקורם משורש אחד — המזל בו נולד.

הנביא הושע נותן ציון גבוה מאוד למי שמכיר בעובדת חיים זו: “מי חכם ויבן אלה, נבון וידעם, כי ישרים דרכי ה’ וצדיקים ילכו בהם ופשעים יכשלו בהם” (הושע י”ד, י). הרשע והצדיק הולכים באותה דרך בדיוק: “ילכו בהם... יכשלו בהם”, באותם דרכים עצמם, למרות זאת האחד נכשל והשני מצליח. כי האחד בחר להקוץ דם לרפואת האדם והשני בחר להקוץ דם נקיים.

רבי יוחנן ידע ופעל על פי אמת גדולה זו. וכך העיד רבי יוחנן על עצמו: "שנים-עשר תלמידים היו לו לרבי אושעיא ברבי, ושמונה-עשר ימים גדלתי ביניהם, ולמדתי לב כל אחד ואחד וחכמת כל אחד ואחד". (עירובין נא, ע"א). רבי יוחנן השתמש בכשרונו זה כדי לזהות את ריש לקיש עוד בהיותו שודד המלסטם את הבריות. בזכותו, זכינו לריש לקיש שהפך לאחד מגדולי אמוראי ארץ-ישראל.

— 3 —

הידע המדעי בתחום החקר הפסיכולוגי של הבינה האנושית, מכיר היום בעובדה זאת. המחקר המדעי מחזק את תפיסת חכמי ישראל שהבינה האנושית הינה רב-גונית. עוצמה בינתית מרכזית הנטועה בהווית החיים של היחיד ניתנת לאיבחון מתוך מארג כוחות החיים שבו התברך כל אדם ואדם. כאשר באים להעמיד את עמוד השדרה האישיותי של היחיד, מבינים אנו היום יותר מתמיד, שההדרכה לשכלול קומתו הרוחנית של האדם חייבת להיות ניצבת על הנטיה המרכזית בה התברך, מה שקרוי בלשון חז"ל "מזל". שמונה סוגי כישורים עיקריים מובחנים במין האנושי:

1. **בינה לוגית מתמטית** – הכוללת רגישות למבנים לוגיים ומספרים והיכולת להבחין ביניהם הכללה של השתלשלויות סיבתיות מורכבת. נטיה הנמצאת אצל אנשי המדעים המדויקים.
 2. **בינה לשונית** – רגישות לקולות, מקצבים ומשמעויות מילוליות. רגישות לרבדים ושימושים מגוונים של השפה. נטיה הנמצאת בקרב אוחזי העט למיניהם, משוררים, עיתונאים, מחזאים וכד'.
 3. **בינה מרחבית** – יכולת תפיסה והכללה של המרחב החזותי על ממדיו, ויכולת ביצוע של טרנספורמציה עצמית או אובייקטים בתוך המרחב. נטיה הנמצאת אצל נווטים, פסלים, מעצבים וכד'.
 4. **בינה מוסיקאלית** – יכולת להפיק ולהעריך מקצב, תנודות, טקסטורות של צלילים וגוונים. יכולת התמודדות עם צורות הבעה מוסיקליות שונות. קיים בקרב זמרים, נגנים, מלחינים וכד'.
 5. **בינה גופנית תנועתית** – שליטה גבוהה בתנועות הגוף, קשב ורגישות למסרים החושיים, מיומנות ושליטה באברי הגוף תוך כדי תנועה במרחב. תכונה זו נמצאת בקרב רקדנים, ספורטאים, מאבטחים וכד'.
 6. **בינה תוך אישית** – הכרות ומודעות לחולשות אנוש מחד גיסא ומעלותיו מאידך גיסא, זיהוי הרגשות והדחפים המניעים את האדם ויכולת לנווטם במצבים שונים ולבקר את פעולתם. תכונה הנמצאת בקרב הוגי דעות, סופרים, פסיכאטרים וכד'.
 7. **בינה בין אישית** – יכולת להתייחס ולהבחין במצבי רוח דפוסי אישיות, מאווים, תשוקות ורצונות אצל אנשים אחרים. תכונה זו נמצאת בקרב פסיכולוגים, אנשי מכירות, מעצבי דעת קהל וכד'.
- בעוד שהמחקר הפסיכולוגי מכיר בשבעה בינות מרכזיות יודעים אנו שבינה נוספת קיימת באדם. בינה שהיא מרכז ושורש הוויתו ונשמתו של האדם – כל האדם. "כל מה

שהיחיד והכלל עושה בכל גלגולי הסיבות וכל הכוחות המתגלים בחיי התרבות, הכל הולך הוא להשלים במעלה העליונה את האמונה ואת האהבה". ("אורות התחיה" סי' י"ז).

8. בינה אמונית – הכרה, מודעות ורגישות למציאות הרוחנית החובקת עולם ומלואו, הבאה לידי ביטוי באישיות היחיד, בהתנהגות הציבורית, בהיסטוריה האנושית, ובמציאות העולמית. תכונה הנמצאת בצורה בולטת בקרב הוגי דעות, פילוסופים, אנשי רוח, חכמים, צדיקים ונביאים.

הרב קלונימוס מפיאסעצנא הי"ד כותב בספרו חובת התלמידים: "המחנך... מוכרח להרכיב את עצמו אל התלמיד... עד שיגיע אל ניצוץ נשמתו הגנוזה אף נעלמה, ולהוציאה, להצמיחה ולגדלה. וכיוון שכן, לא בכל הנערים שווה הוא החינוך אלא תלוי הוא בכל נער ונער כפי טבעו, דעתו ומידותיו... כי לא רק את השכל של התלמיד בלבד אנחנו מחפשים אלא את כל התלמיד – את נפשו, רוחו ונשמתו של הילד".

אחת הסיבות אם לא הגדולה שבהן שבגינם הילד אינו מתחבר ומוצא דרך אל מי שאמרו והיה העולם היא, שלא מחברים אותו דרך התייב הנכון. כי רק דרך התייב המיוחד והיחודי שנצרב בנשמתו ואישיותו טרם לידתו, יכול האדם להתקשר בצורה ישירה וטבעית אל אדון כל, בורא כל הנשמות, אדון כל המעשים. רק כאשר החיים זורמים ופורצים דרך הצלם האלוקי המיוחד שבכל אדם ואדם בהתאם לסוג הכישרון היחודי, אותו נטע הקב"ה בקרבו, רק אז, שהנביעה הזו פורצת מן האדם פנימה ומפרה את יתר כוחותיו, יכול הוא להגיע להכרה ברורה, שיופי כזה הנמצא בקרבו פנימה והמחייב את כולו, יש לו מקור שהוא נפלא ועצום ממנו.

— ג —

מערכת החינוך היום אינה בנויה כלל ועיקר על פי ההיכרויות הללו. מבחני האי.קו (I.Q) מסתמכים בעיקר על בינה לוגית מתמטית שהיא המדיד הכמעט יחיד לקביעת סדר הערכתו של האדם במשך שנים, מפנים היום מקום גם למבחנים מסוג אחר. הכוונה למבחני האי.קו (E.Q) המכילים מבחנים המאתרים את הכוחות הרגשיים של האדם. מה שחופף לבינה התוך-אישית, הבין אישית והאמונית.

אומנם כבר היום יש ניצנים של מוסדות המתמקדים בכישורים אחרים כגון: ספורט, מוזיקה, אומנויות וכד', אבל אנחנו עדיין רחוקים מרחק מזרח ממערב לניתוב תלמידים למקומות – שעדיין לא קיימים בכלל – הפועלים על פי מידור ברור לסוגים השונים של הבינות האנושיות המיוחדות. כתוצאה מכך אנחנו מוצאים שרוב התלמידים אינם מרוצים מבתי הספר, אינם מגיעים להישגים המתבקשים מהם, (37% בלבד מסיימים שתיים-עשרה שנות לימוד עם תעודת בגרות מלאה) ומעל לכל אינם אוהבים את המוסד בו הם לומדים.

כאן נדרשת פריצת דרך לכיוון ולכינון מחדש של כל מערכת החינוך בכלל ושל מערכת הישיבות התיכוניות בפרט. הנורמה שמערכת השעות אמורה להיות בנויה בסדר אחיד כמעט, והדגש הוא על דף הגמרא הקלאסי, גורם לריחוק וניכור לכל אלה שצורת החשיבה של הגמרא הבנויה בעיקר על טקסט משפטי התואם את החשיבה הלוגית מתמטית אינה שייכת ל"מזלם". צורת המבנה הזה מרחיקה ודוחקת את רגלי התלמידים מדף הגמרא ומתקשר אל רבותיו, והחמור מכל אלה, היא מטילה מסך ברזל ממש בינם ובין אביהם שבשמים.

מכיוון שה"מוֹדָה" היום היא ללכת לישיבה תיכונית, הנחשבת בקרב הנוער ובמיוחד בקרב ההורים למקום טוב, נדחפים תלמידים רבים בעל כורחם למקום שתוכנית הלימודים אינה חופפת לנטיית נפשם. תלמידים אלה מתחילים, במוקדם או במאוחר, לסבול מדימוי עצמי נמוך. מבטחון עצמי ירוד, ומרגישים כנטע זר במקום שבו הם לומדים. הבעיה הזו אינה סטטית היא משולה לתהליך סרטני שבסופו חשים התלמידים כנטע זר בשדה התורה אשר ברכו ה', שהיא "ארכה מארץ מידה ורחבה מני"ם". לעומת זאת תוכנית הלימודים והגישה החינוכית הכללית והמעשית כלפי תלמידים אלה, ארוכה כזרת ע"פ הגר"ח נאה ורחבה כנהר הירקון.

ואם לא גמרא, מתמטיקה ואנגלית, כיצד יצא האדם מוכן אל החיים וכיצד יתחבר לריבונו של עולם? הכיוון הכללי נאמר כבר למעלה. אם תאכיל את בנך לחם ואם תשקה את אהובך מים, לא גחלים אתה חותה על ראשו, אלא אם תמיד אתה מבעיר בקרבו, אם אשר, "... גם כי יזקין לא יסור ממנה".

בדור כמו שלנו שבו התביעה למימוש עצמי הולכת וגדלה יש צורך דחוף לנתב את האדם בדרך הבנויה על פי כישוריו המיוחדים. הדבר נצטרך במיוחד בחינוך הדתי שבו המטרה היא זהה. בשל כך נוטים להסיק שגם הדרך להגיע אליה אמורה להיות אחידה. מכיוון ש"אשרי איש שחושב עצמו כשיריים לגבי כנסת ישראל כולה, שהיא נחלת ה' שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפצו ושאיפתו, אמונתו ורעיונו, אינם כי אם חשק תמיר אחד להכלל כולו באוצר חיים זה..." ("אורות התחיה" כד). היא אמת חיים גדולה שהיא הבסיס לכל חיי התורה אשר נטע הקב"ה בקרבנו, יש חשש נוסף על מה שנדון עד כה. בתוך התייב הגדול ובשטף הרעיונות הכלליים עלול היחיד לאבד את ייחודו. גם כאן צרכים אנו לדגש מיוחד שיחדש ימינו כקדם.

— ד —

"...שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד, וכולן דומין זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהם דומה לחברו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם" (סנהדרין פ"ד, מ"ה).

קביעתם של חז"ל במהלך הדרכת היחיד שחובה על האדם כצורך מהותי וכתביעה פנימית בדרך למילוי תוכני חייו, לחיות מתוך תפיסה ש"בשבילי נברא העולם", היא הכרה חדה וחד-משמעית שאין העולם והאדם יכולים להשלים את יעודם ללא הוצאה מן הכוח אל הפועל את הגנוז בתוככי נשמתו של היחיד. "כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה" (תהלים א', ב) "בתחילה נקראת תורת ה', ומשמעל בה היא נקראת תורתו". (רש"י שם).

אם עד עכשיו במהלך תחייתה של האומה לא הכיר האדם – באופן בולט – את עצמו בתור אישיות עצמית מיוחדת שיש לה הווייה ועניין וק"ו תשוקה, שאיפה וחפץ פרטיים מפני התכונה הכללית שהתפשטה בעולם אשר דרשה את התמסרותו הכמעט מוחלטה למען הכלל, העם והארץ, הנה עתה הולכת ומתעוררת, קמה ממרבצה, תביעה חדשה הנראית סותרת את כל המהלך שקדם לה. כל החפצים, הרצונות והשאיפות הקשורים לפרטיותו של האדם, נושאים ראש בכל עוז גבורתם וגודלם ותופשים מקום המאיים על הקיים במישורים הערכיים והמעשיים של צרכי החברה.

כשם שבזמנו באה מתוך ראייה פנימית עמוקה הקריאה: "יתפתח הישוב בא"י, יבנה הבנין הלאומי, מתוכו יפוח רוח גדול נשמת האומה תתעורר לתחיה..." ("אורות התחיה" לא), כך צריכה לבוא עתה הקריאה: יתפתח האני הפרטי, יתחזק המימוש העצמי, מתוכו יפוח רוח גדול נשמת היחיד תתעורר לתחיה. רק מתוך מהלך שכזה שראשיתו בארץ וראשו בשמים נבוא כולנו לתחיה השלמה, שהיא כתר לכל שאיפותינו. אין קץ ותכלית לתיקוני העולם שיבואו מכל הטוב הבא לעולם בדרך החול שיגלה ויראה האדם שירידה זו לצורך עליה הייתה. ירידה שבאה על מנת שתתעלה הנשמה הפרטית מתוך מבוכי המציאות החולית ותצא ברכוש גדול ועצום שיכשיר את העולם כולו לעליה עליונה ומקורית.

התהליך המתרחש אל מול עינינו המשתאות, שבו צרכי היחיד ותביעותיו הפרטיות נושאים ראש יותר מן הערך ההרמוני, כאשר האידיאה הלאומית הכללית מושפלת עד עפר, מביא בעקבותיו יאוש ובחילה במציאות. המהלך הנורא והמאיים הזה, מקורו בתביעה הפרטית הנושאת ראש והרומסת תחת רגליה במהלך נסיקתה את כל האידיאלים הכללים הפוגעים והחוצים את מסלולה. כל זה קורה מפני שהתביעה הזו אינה מכרת עדיין ואינה יכולה לעמוד על מקורה וערכה האלוקי, והיא קורסת תחת מסע העולם החומרי ממנו היא ניזונת. בנתיב התרסקותה זה היא מרעילה את הבאר הכללית ממנה שתתה מים עד כה. השאיפה לאידאלים נישאים וקדושים אשר נראה שפסה מן הארץ, היא ראשיתו של מהלך חדש שממנו נמצא בסופו של עניין חזקים ומרוממים שבעתיים. החיבור שבין גאולתו של היחיד לגאולתה של התורה, העם והארץ, הוא הנתיב היותר רחב שבו יש לצעוד במסילה העולה בית-אל. הסקירה הרואה את הנתיבים נפרדים וסותרים סקירה של טעות היא, מבט שטחי שאינו יכול להבחין מתוך הכפור העוטף, את טל השמים המפרה, את הניצנים המבצבצים מתוך הנתיבים העטופים בשכבת קרח קפואה.

"צריך (האדם) לרכז את חייו בעולמותיו הוא, בעולמות הפנימיים שלו שהם לו מלאים כל ומקיפים את הכל. חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם." ("אורות הקודש" ג' רכא). רק כשיצעד האדם במסלול המיוחד רק לו, רק אז ימלא גבורת חיים ועליזות רוחנית ואור ה' עליו יגלה, מהאות המיוחד שלו בתורה יצא לו עוזו ואורו. כלל ופרט – אין בכלל אלא מה שבפרט. ולכן צריך הפרט לבוא לידי הכרתו השלימה להיות הוא הוא. לגלות את שורש נשמתו. כדי שהכלל יהיה כלל שלם צריך היחיד להיות שלם אף הוא.

"באים מתנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על מדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח, ומכיון שאין אני אין הוא וקל וחומר שאין אתה" ("אורות הקודש" ג' קמ). ואי אנו באים?

התביעה למימוש עצמי ביסודה היא תביעה של אמת. הגרורות שהיא מביאה עמה באים מכיוון שעדיין לא מצאה את קישורה אל הקודש. אל נקודת האמת והצדק, היושר והמוסר ואל מקור התורה שממנה נובעים כל אלה. אם נדע להבחין היטב שבתיקוניה ובקלקוליה, בעליותיה וירידותיה, מבקשת הנשמה הפרטית את הגילוי השלם שלה, נמצא גם את הדרך לכוון ולאחד אותה עם הנתיבים כולם. ותראה היא אז בעליל שכל מאויה נשלמים בשלימות מוחלטת בהשתרגות עם, ורק עם הכלל כולו. ושם בנקודה ההיא מוצאת היא את מנוחתה ואת נחלתה השלימה.

נמצאנו למדים שדברי החכם באדם: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה", נאמרו עיני מי שחדר יותר מכל אדם אחר עד לעומקה של הבינה האנושית.